

УДК 321.01

А. Ю. Столярова
бакалавр політології, студентка магістратури
факультету психології, політології та соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОЛІТИЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ГРОМАДЯН ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА ПРОЦЕСУ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Процеси політичних трансформацій, які розпочались наприкінці 80-х років минулого століття на 1/6 суходолу, за усієї суперечливості та різноспрямованості засвідчили складність інституціоналізації демократичної влади та формування політичної компетентності громадян на пострадянському просторі. Проект політичних змін радянської еліти 1985–1991 років під назвою «перебудова», який розпочався з критики сталінізму та спроб відновити «справжню» модель соціалізму з «людським обличчям» (за висловом лідера «празької весни» О. Дубчека), спричинив революційні зміни та утворення нових держав.

У різнобарвному «пулі» пострадянських країн на особливу увагу заслуговує український досвід формування політичної компетентності громадян як складової частини інституціоналізації влади. Адже саме Україна опинилась в авангарді пострадянських змін аспекті політичної активності громадян і впливу масових політичних протестів на владу. Політичний процес сучасної України характеризується динамічними, але не завжди системними трансформаціями, які обумовлені демократичним вибором суспільства. На жаль, цей вибір більшості громадян на користь демократії досі не став основою діяльності політичних еліт. Вибір суспільства не привів до утворення демократичних інститутів влади. Натомість «незважаючи на схожість причин і відмінність наслідків подій 2004–2005 та 2013–2014 років, українські «майдани» переконливо продемонстрували альтернативи та обмеження політичного вибору країни» [9, с. 158]. У цих умовах однією з визначальних складових частин процесу інституціоналізації демократичної влади стає політична компетентність громадян.

У процесі демократизації основою інституціоналізації влади є діяльність та вибір компетентних громадян, які впливають на прийняття та реалізацію політичних рішень, визначення стратегії та тактики перетворень, їхніх темпу та спрямованості як через електоральний вибір, так і в процесі контролю управління.

Становлення державності та розвиток демократичних політичних інститутів в Україні зумовили необхідність осмислення та переосмислення ролі політичної компетентності громадян як складової частини інституціоналізації влади на шляху від авторитаризму до демократії. Інституціоналізація владних суб'єктів в Україні на сучасному етапі визначається становленням державності на початку 90-х років минулого століття (переходом від радянського авторитаризму до демократії) та системними змінами в політиці, економіці, соціальних відносинах і громадській думці, які пов'язані із цим переходом. При цьому однією із визна-

чальних складових інституціоналізації влади в умовах нестабільності є політична компетентність громадян.

Після 1991 року процес інституціоналізації влади, тобто формування нових державних інституцій та встановлення правового та політичного балансу між ними, став основною характеристикою змін на пострадянському просторі. На таких етапах розвитку вітчизняного політичного процесу паралельно із державотворенням та конституційними «реверсами» від президентської до парламентсько-президентської республіки й у зворотному напрямі відбувались докорінні зміни в партійному та медійному просторах, інституціях громадянського суспільства.

Саме тому сьогодні одним із актуальних завдань для політичної теорії та практики є дослідження політичної компетентності громадян як складової частини інституціоналізації влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Загалом проблема інституційного оформлення діяльності владних суб'єктів у процесі демократизації досліджувалась у роботах таких зарубіжних авторів, як Г. Алмонд, С. Верба, Л. Даймонд, Р. Даль, Г. О'Доннел, Д. Істон, Т. Карл, Т. Карозерс, А. Лейпгарт, Д. Растоу, А. Степан, Ф. Шміттер та ін.

Серед вітчизняних дослідників специфіки інституціоналізації влади в пострадянських країнах варто відзначити роботи Є. Бистрицького, Г. Бірюкова, Є. Головахи, Г. Зеленько, А. Колодій, С. Наумкіної, В. Полохала, Ф. Рудича, С. Рябова, Ю. Шемчуненка, Д. Яковлева тощо. Одним із визначальних політичних процесів, у якому повною мірою проявляється та віддзеркалюється політична компетентність громадян є виборчі кампанії. Саме тому, на окрему увагу заслуговують ґрунтовні праці щодо дослідження електорального процесу як складової частини інституціоналізації владних суб'єктів таких вітчизняних авторів, як В. Бокоч, В. Бунь, В. Денисенка, А. Єхніч, Ю. Остапця, І. Поліщука, В. Фесенка, К. Черкашина, О. Шаян, Ю. Шведа, Н. Шестак тощо.

Сучасні дослідження політичної компетентності громадян базуються на теорії поліархії та громадянської компетентності Р. Даля. У дослідженнях політичної компетентності, її сутності та ролі в суспільстві виокремлюються такі напрями:

- політична компетентність громадян як складова частина процесу соціалізації та її зв'язок із громадянською свідомістю (С. Макеєв, ін.);
- громадянсько-політична компетентність (Ю. Калиновський, В. Шахрай, Ю. Підлісна, ін.);
- інформаційно-комунікативна компетентність громадянина (Ю. Соснін, ін.);

- соціально-психологічна компетентність (О. Овчарук, В. Москаленко, ін.);
- місце політичної компетентності в структурі соціального капіталу (А. Колодій, ін.);
- політична компетентність державної влади (Т. Каменчук, ін.).

Мета статті – дослідити політичну компетентність громадян як складову процесу інституціоналізації влади.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах демократизації політичного режиму особливої ваги набуває політична компетентність громадян. Це обумовлено зв'язком між рівнем політичної компетентності громадян, їх електоральним вибором та урядуванням. Для пострадянських країн вкрай важливим стає ланцюжок «компетентність – електоральний вибір – інституціоналізація влади».

У процесі формування політичної компетентності громадян вкрай важливими є такі фактори. По-перше, соціальна (групова) приналежність індивіда, його ідентифікація з певною верствою та класом. По-друге, ідеологічна та партійна ідентичність громадянина. По-третє, специфіка поточної політичної ситуації, яка обумовлює конкретний політичний або електоральний вибір громадянина. Відповідно до теорії публічного вибору політична поведінка громадян у конкретній ситуації визначається їхнім раціональним вибором, спрямованим на одержання максимальних вигід і переваг від обрання того чи іншого політика за найменших витрат часу або інших ресурсів. По-четверте, феномен «медіатизації» політики, завдяки якому процес формування політичної компетентності відбувається під впливом мас-медіа.

Інституціоналізація влади передбачає інституційне забезпечення діяльності політичної системи з метою забезпечення ефективності, законності та раціональності.

На думку Р. Даля, можна простежити міцний зв'язок між електоральним вибором громадян та їхньою «громадянською компетентністю». Зокрема, він вважає, що «для того, аби демократія виявилася життєздатною політичною моделлю, потрібний певний рівень політичної компетентності громадян. У новостворених демократичних державах, де люди тільки починають осягати мистецтво самоврядування, питання громадянської компетентності набуває особливої важливості. Проте навіть у тих країнах, де демократичні інститути існували протягом життя вже кількох поколінь, ми стикаємося з усе більшим числом фактів, що вказують на недостатню компетентність громадян» [2]. Небезпека полягає в тому, що недостатня компетентність громадян породжує зловживання владою з боку панівного класу в процесі інституціоналізації влади, ігнорування інтересів громадян та інших соціальних груп. Ці зловживання можуть бути характерними не лише в процесі урядування, а й під час виборчих кампаній. Мова йде про спроби маніпуляції громадською думкою, нав'язування штучного порядку денного, перетворення політичних змагань на сукупність медіаскандалів і навіть відверті фальсифікації під час голосування та підрахунку голосів.

Саме тому для визначення ролі та місця політичної компетентності громадян у процесі інституціоналіза-

ції влади необхідно звернутись до виборчих кампаній. Серед факторів, які визначальним чином впливають на хід і результат електорального процесу, слід відзначити тип суспільства, етап (фаза, цикл) розвитку цього суспільства, основний тип економічних відносин та розподілу благ у суспільстві, ступінь розвитку демократії, конституційні гарантії прав і свобод громадян, рівень політичної участі, політичної культури, зміст політичних цінностей. На думку К. Черкашина, поведінка громадян у ході електорального процесу розуміється як «політичні пріоритети виборців, що висловлюються ними в ході голосувань на виборах» [6, с. 204].

Також до впливових факторів електорального вибору належать тривалість панування тоталітарних режимів, система розселення, а також вироблена на цій основі структура відносин «центр – регіони». Варто погодитись із тим, що «чим більш незбалансованою є система розселення народу, тим більше в цій державі політичних об'єднань, які виражають регіональні інтереси, активізуючи цей аспект політичної свідомості й поведінки людей» [1, с. 7].

Політична компетентність громадян полягає не лише у їх обізнаності з актуальними політичними проблемами. Головною особливістю компетентності є здатність застосовувати політичну інформацію в процесі політичної діяльності. «Компетентність у визначеній галузі – це поєднання відповідних знань і здібностей, що дають змогу обґрунтовано судити про цю сферу й ефективно діяти в ній» [3, с. 20]. Це здатність раціонально діяти на основі політичних знань, застосовувати політичну інформацію в житті для вирішення конкретних завдань, у тому числі для здійснення електорального вибору.

При цьому слід враховувати, що політична компетентність формується під час соціалізації індивіда, вона є комунікативним феноменом, який впливає на здійснення електорального вибору. У теорії політичної компетентності наголос робиться на тому, що ідея, яка лежить в основі демократії, а саме правління елітної групи, яка володіє винятковими знаннями і моральними чеснотами, є ефективною лише в умовах демократичного політичного режиму. Тобто коли влада цієї елітної групи контролюється компетентними громадянами та може бути підтримана чи не підтримана ними у ході виборчих змагань. На думку І. Моделя, «політична компетентність і некомпетентність – це дві сторони однієї й тієї ж медалі, а кажучи мовою науки, це класичний зразок соціально-психологічного феномена з дихотомічною природою, від початку приречений на неминучу та постійну флуктуацію. У різні історичні періоди в різних країнах його характер змінюється в ту або іншу сторону. Якщо, припустимо, взяти сучасну Росію, то відоме стиснення поля публічної політики, яке сталося протягом терміну перебування В. Путіна на посаді Президента РФ (воно стало одночасно і метою, і причиною динамічного розростання політичної некомпетентності її громадян, що дало змогу в результаті девальвувати процес вибору глави держави), здійснилося в історично незначний період – за три-чотири роки» [4].

Демократична політика передбачає, що такі умовні групи, як «правителі» і «громадяни», у політичній

системі є значною мірою взаємозамінними. Політична компетентність громадян необхідна задля забезпечення в процесі урядування захисту інтересів великих соціальних груп, в ідеалі – усього суспільства. Натомість один із головних викликів демократії полягає в тому, що еліта починає працювати лише на забезпечення вузькогрупових інтересів.

Зокрема, варто погодитись із тим, що «в перехідний період у суспільстві достатньо активними є добре організовані групи, які отримують доступ до влади, економічних, інформаційних та політичних ресурсів впливу на усі сфери суспільного життя, згодом монополізуючи його. Такі групи не мають раціональних мотивів враховувати думку неорганізованих, або гірше організованих суспільних груп, суспільства в цілому. <...> У посткомуністичних умовах замість ринкової раціоналізації витрат має місце ерозія інституційної лінії між державою і ринком, коли змішуються управлінсько-політичний і комерційний сектори держави. Підприємці в посткомуністичних країнах не стали сильною прореформаторською групою. Скоріше, вони використовували політичний вплив для посилення своїх позицій, перетворившись на потужні монополні групи» [8, с. 30].

Саме тому класичний погляд на демократичне урядування та демократичну політику передбачає, що завдяки політичній компетентності громадяни мають прагнути справедливості та ефективно захищати досягнення блага для великої групи, а не лише спільноти, частиною якої вони є, тобто спрямовувати політику на досягнення блага для всіх (загального блага) так само, як громадяни Афін епохи античності захищали свій поліс.

Щоби бути спроможним замінити правителів та увійти до панівного класу за результатами електорального вибору, громадянин повинен демонструвати постійний інтерес до суспільного та політичного життя, бути добре поінформованим щодо програм індивідуальних та колективних акторів, брати спільно зі своїми співгромадянами активну участь у вирішенні суспільних питань, активно впливати на політику уряду через механізм голосування, публічно висловлювати та захищати власну думку, відвідувати політичні мітинги та зібрання. Проте очевидно, що в сучасних умовах лише невелика кількість громадян в демократичних країнах відповідають цій класичній моделі. Скоріше, слушним виглядає зауваження М. Олсона: «Політичні лідери за демократії так само керуються власними егоїстичними інтересами, як і автократи, у своєму прагненні перемогти, спираючись на підтримку більшості» [5].

Варто погодитись із Р. Далем у тому, що «громадянам набагато ясніше, що корисно і вигідно для них самих, аніж що саме корисно для суспільства загалом, тому спонукальні мотиви до дій у власних інтересах швидше за все будуть сильніше спонукальних мотивів до дій в ім'я суспільного блага <...> якщо вже громадяни усвідомили власні інтереси, природний егоїзм неминуче змусить їх діяти так, щоб ці інтереси забезпечити» [2].

На думку Р. Дала, «якщо в минулому традиційні способи вирішення проблем, пов'язаних із громадянською компетентністю, діяли успішно, події останніх

років поставили їхню життєздатність під питання. Цьому є три причини: 1) зміни масштабів суспільного життя; 2) така, що зростає, складність суспільного життя; 3) зміни в технологіях комунікацій» [2].

Розглянемо ці виклики більш детально. По-перше, завдяки зміні масштабів суспільного життя політичні рішення, що впливають на життя людей, приймаються стосовно усе більших географічних територій, у межах яких живуть все більше і більше людей. Для того, щоб громадяни демократичних країн могли впливати на рішення, які приймаються на великій відстані від них, їм потрібна система делегування повноважень по вертикалі. Іноді потрібно навіть створювати нові, більш асоціації, як-от, наприклад, Європейський Союз.

По-друге, зростання освітнього рівня населення і, як наслідок, спроможність громадян розбиратися в сутності складних політичних проблем та викликів сучасності є характерним для усіх розвинених демократичних країн. З іншого боку, одночасно відбувалося й ускладнення політичної системи. За двадцять років у всіх демократичних країнах політичні проблеми та дебати щодо них досягли такого рівня складності, що навіть фахівцям важко визначити оптимальне політичне рішення.

По-третє, зміни в технологіях комунікації привели до значного зростання обсягу політичної інформації всіх рівнів складності, а вартість її, навпаки, знизилася. Отже, як наслідок, на заваді формуванню політичної компетентності стає надмірна кількість доступної інформації з політичних питань. Дійсно, «для прийняття рішення, яке можна було б назвати раціональним, потрібна повна, вичерпна інформація, а це неможливо в сучасних умовах – не через брак інформації, а через її надмірність. <...> Суттєвими є складнощі, які виникають в процесі перетворення раціональних рішень і дій індивідуумів на колективні рішення і дії. <...> такий перехід від індивідуальної до колективної раціональності є недосяжним. Тут криється теоретична основа для тверджень, згідно з якими політичному життю внутрішньо притаманна ірраціональність саме через необхідність перетворення індивідуальних переваг на колективні, щоб стали можливими раціональні колективні рішення і дії» [7, с. 189].

На заваді формуванню політичної компетентності та раціональному вибору громадян стає й специфіка інституціоналізації владних суб'єктів, яка проявляється на сучасному етапі. Вона полягає у віртуалізації електорального процесу, перетворенні партій та інших політичних інститутів на «бренди» та фактичну втрату ними функцію представників громадськості, перенесенні політичної боротьби зі сфер ідеологій, організацій та програмних положень у простір віртуальних іміджів.

Висновки. У сучасних суспільствах (у тому числі в суспільствах перехідного типу) громадянин є одночасно членом багатьох соціальних груп і громадських асоціацій. Отже, громадянин, володіючи необхідною інформацією, у процесі електорального вибору діє відповідно до власних інтересів, не дуже турбуючись про загальне благо. І це за умов, якщо громадянин візьме участь у голосуванні, тобто прийде на виборчу дільницю. Адже індивіди поведуться як політично компетентні громадяни час від часу, тобто вони є громадянами «за сумісництвом». Таким чином, громадянам необхідно

забезпечити мінімальний необхідний рівень знань, що гарантує мінімальну політичну грамотність. Рівень їхнього розуміння проблем постійно підвищується завдяки широкій доступності масової інформації, яка поширюється в мас-медіа. За доступ до мас-медіа змагаються політичні партії та кандидати, які хочуть впливати на життя громадян, забезпечуючи їх інформацією, на підставі якої останні могли б зробити той або інший вибір.

Таким чином, зміни масштабу та рівня складності політичних проблем і політичних рішень, а також зміни в технологіях виробництва та розповсюдження політичної інформації привели до низки наслідків для політичної компетентності громадян. З одного боку, необхідно відзначити зростання комунікативних чинників впливу на політичну компетентність громадян, з іншого – відзначити складнощі в процесі формування політичної компетентності громадян, що заважає прийняттю раціонального політичного рішення.

Література

1. Білоусов С.А. Об'єктивна основа і суб'єктивні фактори електорального вибору населення в умовах суспільства, що трансформується (на матеріалах Південно-Східного регіону України) : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 / С.А. Білоусов ; НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2002. – 19 с.
2. Даль Р. Проблемы гражданской компетентности / Р. Даль [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.politnauka.org/library/teoria/dahl.php>.
3. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / під заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : К.І.С., 2004. – 112 с.
4. Модель И. Политическая некомпетентность и демократия / И. Модель [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://world.lib.ru/m/modelx_i_m/wtor.shtml.
5. Олсон М. Влада і процвітання. Подолання комуністичних і капіталістичних диктатур / М. Олсон ; пер. з англ. А. Іщенко. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 174 с.
6. Черкашин К. Територіальна диференціація України у контексті електоральних переваг / К. Черкашин // Вестник СевГТУ. – 2003. – № 50. – С. 204–214.
7. Яковлев Д. Політична взаємодія як комунікативний процес: медіатизація, демократизація, раціоналізація / Д. Яковлев. – О. : Астропринт, 2009 р. – 288 с.
8. Яковлев Д. Раціональний вибір політичних акторів як фундаментальна умова переходу до демократії / Д. Яковлев // Актуальні проблеми політики. – 2012. – № 47 – С. 28–36.
9. Яковлев Д. Світанок демократії: два вибори і три конверти останнього генсека / Д. Яковлев // Науковий журнал «Молодий вчений». – 2015. – № 8 (23) частина 2. – С. 157–163.

Анотація

Столярова А. Ю. Політична компетентність громадян як складова процесу інституціоналізації влади. – Стаття.

Статтю присвячено дослідженню політичної компетентності громадян як складової частини процесу інституціоналізації влади. Визначено сутність політичної компетентності, у якій поєднується інформованість громадян та їхня здатність до політичної діяльності, а також особливості формування політичної компетентності громадян у процесі політичних трансформацій. Досліджено напрями застосування політичної компетентності громадян як складової частини процесу інституціоналізації влади: електоральний, комунікативний, управлінський.

Ключові слова: політична компетентність громадян, громадянська компетентність, інституціоналізація влади, електоральний вибір, політична некомпетентність.

Аннотация

Столярова А. Ю. Политическая компетентность граждан как составляющая процесса институционализации власти. – Статья.

Статья посвящена исследованию политической компетентности граждан как составляющей процесса институционализации власти. Определена сущность политической компетентности, в которой сочетается информированность граждан и их способность к политической деятельности, а также особенности формирования политической компетентности граждан в процессе политических трансформаций. Исследованы направления применения политической компетентности граждан как составляющей процесса институционализации власти: электоральное, коммуникативное, управленческое.

Ключевые слова: политическая компетентность граждан, гражданская компетентность, институционализация власти, электоральный выбор, политическая некомпетентность.

Summary

Stolyarova A. Yu. Political competence of citizens as part of the process of institutionalization of power. – Article.

The article studies the political competence of citizens as part of the process of institutionalization of power. The essence political competence, which combined the awareness of citizens and their capacity for political activity, and especially of the formation of political competence of citizens in the political transformation. Studied directions of political competence of citizens as part of the process of institutionalization of power: electoral, communicative, management.

Key words: political competence of citizens, civic competence, institutionalization of power, electoral choice, political incompetence.